

У НОМЕРІ:

Моя методика

Шеховцова О. Р.

Синтез інноватики й традиції в методиці — веління часу й запорука успішного навчання 2

Дицюра Н. О.

Інформаційні технології в навчанні мови й літератури. Освітній проект 14

Бондар Є. С.

Виховання добра й толерантності на уроках української літератури 19

З конспектом на урок

Деревянко Т. М.

Граматична основа речення. 5 клас 26

Скочиліс В. Н.

Дієприслівниковий зворот. Коми при дієприслівниковому звороті й одиничному дієприслівникові. Використання ІКТ. 7 клас 30

Шматок Л. Д.

Усний твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі 34

Мельник М. О.

Пантелеймон Куліш «Чорна рада». Протистояння сил державотворення і руйніцтва. 9 клас 38

Чуй Л. А.

Материнство у творчості Бориса Олійника. 11 клас 43

Позакласне читання

Лутай О. І.

Казка В. Симоненка «Подорож у країну Навпаки» 49

Лоскот Ю. М.

Проблема батьків і дітей у літературі на основі життєпису Я. Майстренка та драми «Леся Українка» 52

Дидактична скринька

Риженко О. О.

Грамотність — це скарб. Шукаймо його разом! Дидактичний матеріал з української мови 58

Літпроцес

Любов Якимчук

«На східному фронті без змін...» 66

Мовознавчі студії

Пустовалова Н. І.

Антропоніми в міфологічній картині роману Ю. Покальчука «Озерний вітер» 69

Науковці — учителю-словеснику

Гінзбург М. Д.

Український взаємно-зворотний займенник *один одного*: проблема правильного слововживання 74

Штейнбук Ф. М.

«Інститутка» Марка Вовчка в новій літературознавчій методології 79

Практика виховання

Шило Т. І.

Домашні обереги. Хліб в обрядах і святах українців 86

Прибегіна В. В.

«Рятуймо слово!» Година спілкування з культури мовлення 91

• «Вивчаємо українську мову та літературу» — 08402, 95927 • Журнал з книжковим додатком — 08403, 37051 •

№ 19–21 (419–421) • ЛИПЕНЬ 2015 р. • ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2003 р. • ВИХОДИТЬ ТРИЧІ НА МІСЯЦЬ •

За сприяння Міністерства освіти і науки України • Учасники проекту: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди

УКРАЇНСЬКИЙ ВЗАЄМНО-ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИК *ОДИН ОДНОГО*: ПРОБЛЕМА ПРАВИЛЬНОГО СЛОВОВЖИВАННЯ

М. Д. Гінзбург, доктор фізико-технічних наук, професор, м. Харків

Пропонуємо вашій увазі статтю, що порушує проблему вживання в українських текстах взаємо-зворотного займенника *один одного*. Автор статті — шанувальник, знавець, дослідник українського слова Михайло Гінзбург за фахом — фізик. Сподіваємося, що цей матеріал допоможе вам розібратися в непростій мовленнєвій ситуації.

■ М. Д. Гінзбург

Важливе місце в позамовній дійсності посідають процеси, учасниками яких є дві або більше істот (неістот), а кожна з них одночасно впливає на другу (інші) та зазнає їхнього впливу. Такі процеси називають *взаємодією*.

Залежно від кількості учасників можна виділити два різновиди взаємодії: парну та колективну. *Парна взаємодія* — це модель, за якої кожен пару учасників, що взаємодіють, можна розглядати ізольовано, незалежно від інших. *Колективна взаємодія* — це процес безпосереднього чи опосередкованого взаємного впливу багатьох учасників, що породжує їхню взаємну зумовленість та взаємні зв'язки.

З огляду на універсальний характер взаємодії мова (як загально-вживана, так і фахова) має відповідним чином вербалізувати цей процес. Проте в українській мові й до сьогодні не сформульовано правил доречного використання цього займенника залежно від граматичного роду і числа.

Тож *мета* поданої розвідки — дослідити традиційні українські норми вживання форм взаємно-зворотного займенникового іменника *один одного* залежно від роду та числа означених істот (неістот) і дати практичні рекомендації розробникам текстів різних стилів щодо певних типових конструкцій.

Слід відзначити, що для українських граматичних студій розуміння звороту *один одного* як окремого самостійного розряду займенникових слів є відносно новим.

Свого часу у фундаментальній праці 1951 року Ю. Шевельов уважав *один одного* прономіналізованим зворотом [12: 266] (прономіналізація — перехід слів з інших іменних частин мови до класу займенників). В академічній праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» автор розділу «Займенник» І. Матвіяс зазначав, що «коли *один* сполучається з іншими формами цього ж слова, він не має самостійного значення, цілий же вислів якоюсь мірою наближається до змісту форм зворотного займенника» і наводив приклади: *Один у одного питаєм: — Нащо нас мати привела?* (Т. Шевченко); *Серпень з вереснем стискають Один одному правиці* (М. Рильський) [11: 277].

Лише в новітньому академічному граматично-му описі української мови І. Вихованець зазначає, що **один одного** — це взаємно-зворотний займенниковий іменник, який «вказує на суб'єкти, кожний з яких є носієм дії, процесу чи стану і водночас об'єктом, адресатом і под. тих же дії, процесу чи стану з боку іншого суб'єкта» [1: 197]. Займенниковому іменнику притаманні іменникові морфологічні категорії, хоч з деякими модифікаціями, зокрема категорії відмінка, числа й роду.

 Займенниковий іменник **один одного** має форми всіх трьох родів однини та форму множини. У конкретних контекстах ці форми можуть позначати істот (неістот) чоловічого, жіночого, середнього роду або різних родів.

М. Сулима у своїх коротеньких начерках 1928 року, розглядаючи питання *ніякого* (сучасною термінологією — середнього) роду, зазначав, що «ніяким родом ще характеризують якийсь загаль, збірність, де просто немає й потреби або можливості (збережено орфографію першоджерела — М. Г.) визначати рід осіб чи речей (ті бо особи чи речі, напр., різних родів)» і що «сюди ж стосується й ходовий зворот *одно одного*» [10: 16].

Певні рекомендації щодо вживання того чи того роду надав О. Пономарів, який ще 1992 року писав, що російську словосполучку *друг друга* перекладають «українською мовою: **один одного** (тільки про чоловіків), **одна одну** (тільки про жінок), **одне одного** (про представників обох статей одночасно)» [8: 33]. Проте рекомендації, яких форм уживати для неістот і коли вживати форм множини **одні одних**, нам не відомі.

За своєю функцією взаємно-зворотні займенники найближче стоять до зворотних займенників, тому їх часто розглядають разом. Проте між цими розрядами займенників є суттєва відмінність. Конструкції зі зворотними займенниками описують процеси з одним учасником, який впливає сам на себе або робить щось для себе (на свою користь чи шкоду), тоді як конструкції із взаємно-зворотними займенниками — процеси з двома або більше учасниками. Через це, на нашу думку, їх треба розглядати окремо.

У реченні взаємно-зворотні займенники, на відміну від деяких інших займенникових іменників (наприклад, особових), не можуть виконувати формально-синтаксичну функцію головного

члена речення — підмета. Саме тому вони й не мають форм називного відмінка [1: 196].

З огляду на різновиди взаємодії — парної та колективної — можна сформулювати таке правило: форм однини займенника **один одного, одна одної, одне одного** треба вживати стосовно парної взаємодії однієї чи багатьох пар залежно від граматичного роду іменників, тоді як форм множини **одні одних** — стосовно колективної взаємодії. Його правильність доведемо прикладами з творів класиків української літератури різних часів та сучасних авторів.

ТРАДИЦІЯ ВЖИВАННЯ ФОРМ ОДНИНИ ЗАЛЕЖНО ВІД ГРАМАТИЧНОГО РОДУ (СТАТІ)

Для наочності та зіставлення подамо приклади вживання всіх трьох форм однини з творів авторів різних часів (дорадянська, довоєнна та повоєнна радянська література і сучасні автори). З дорадянської української літератури візьмімо повість «Земля» (1902) О. Кобилянської (1863–1942). Довоєнну українську радянську літературу буде репрезентувати роман «Майстер корабля» (1928) відомого українського радянського письменника Ю. Яновського (1902–1954).

З повоєнних часів візьмімо роман «Роксолана» (1980) класика радянської літератури П. Загребельного (1924–2009), а із сучасної української літератури — роман «Музей покинутих секретів» (2009) О. Забужко. З кожного твору подано по одному прикладу кожного роду для істот і неістот (за наявності). Для зручності подальших посилань усі приклади пронумеровано:

1. *Божевільні, страшні прокльони, що, немов лякаючись самі себе, розбігалися один по одному у тихій хаті й розповзалися в темні, що чимраз більше зростала...* (О. Кобилянська «Земля») [7 II: 274];
2. *...чутливі жінки приступали одна по одній до нього і успокоювали його...* (О. Кобилянська «Земля») [7 II: 218];
3. *Хмари снігу одна по одній гнали шаленим летом по білій поверхні й заслоняли всякий вид* (О. Кобилянська «Земля») [7 II: 265];
4. *Ішли (він і вона — М. Г.), притулившись тісно одне до одного, між високим збіжжям* (О. Кобилянська «Земля») [7 II: 77];
5. *Проте міністр і комісар встигли заглянути одному в вічі* (Ю. Яновський «Майстер корабля») [13 II: 104];

6. *І він дивиться на море, де перепливають один одному дорогу кораблі* (Ю. Яновський «Майстер корабля») [13 II: 61];
7. *Але хмари, як хвилі, перекочувались на небі, підпливали одна під одну...* (Ю. Яновський «Майстер корабля») [13 II: 93];
8. *Ми сиділи, загубивши розуміння власності рук. Ми (чоловік і жінка — М. Г.) хилилися одне до одного, як дуб і лоза, і кожне з нас було то дубом, то лозою* (Ю. Яновський «Майстер корабля») [13 II: 54];
9. *...і високогідні вельможі султанські, захоплюючи один одного, метали стріли щастя в гарбузи...* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 47];
10. *Лизали півням дзьоби, плювали їм під крила, смикали за ноги, струшували одурілих птиць, обкручували довкола себе, а тоді пускали в коло і мовчки, не дихаючи, стежили, як ошалілі бійці залізною дзьобають один одного* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 559];
11. *Старі дерев'яні дома, оздоблені густою різьбою, криво нахилені один до одного, ось-ось попадають* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 37];
12. *Вона підвелася. Була така заввишки і так само тонка й зграбна, як Рушен. Ібрагім чомусь подумав, що вони мають сподобатися одна одній* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 57];
13. *Так дві ворожі галери, повні воїнів, виходять у море лиш для того, щоб знайти одна одну й зчепитися бортами для смертельного поєдинку...* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 246];
14. *...та чи міг хто-небудь зазирнути в душу султана й султанці, цих двох таких неоднакових, власне, ворожих одне одному людей, які водночас не могли жити одне без одного* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 450];
15. *...слова налітають одне на одне...* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 54];
16. *...хлопи цього не вміють, зараз кидаються наввипередки топтати перед тобою один одного, як самці за самичку...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [4: 245];
17. *...це нормальна наша бабська гра, всі ми в неї граємо, залюбки підігруємо так одна одній, коли треба...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [4: 244–245];
18. *Але ця думка чомусь не заспокоїла: поодинчі загнані скабки, витягувані одна по одній...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [4: 554];
19. *...тим хлопчиком і тою дівчинкою, що колись були закохувалися в інших дівчаток і хлопчиків і не спали ночей по різних містах, ще не підозрюючи про*

існування одне одного ... (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [4: 15].

У всіх наведених вище прикладах ідеться про парну взаємодію. З 19 прикладів — 11 стосуються істот (з них 10 — осіб й один — тварин), а вісім — неістот. Сім прикладів містять форму чоловічого роду, сім — жіночого, п'ять — середнього.

! **Висновок:** форма взаємно-зворотного займенника залежить від граматичного роду двох іменників — назв істот (неістот), що взаємодіють: якщо вони обидва чоловічого роду, треба вживати *один одного*, якщо обидва жіночого — *одна одну*, а якщо обидва середнього — *одне одного*.

Характерною особливістю української мови є вживання займенника середнього роду не тільки, якщо обидва іменники середнього роду (приклад 15), а й коли іменники різного роду (істоти різної статі) (приклади 4, 8, 14, 19) або їхній рід (стать істот) невідома.

Проте на цю особливість української мови не зважили розробники ухваленого 2002 року Сімейного кодексу [9], у якому є такі положення:

- Наречені зобов'язані повідомити *один одного* про стан свого здоров'я (ст. 30);
- Дружина та чоловік відповідальні *один перед одним*, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній (ст. 55).

Оскільки йдеться про традиційну сім'ю, то має бути *одне одного, одне перед одним* відповідно.

Так само помилково вжито займенника *один одного* в українському перекладі «Загальної декларації прав людини»: *Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства* [5: ст. 1]. Тут має бути *одне до одного*.

Автори деяких фахових текстів, можливо під впливом російської мови, не відчувують потребу узгоджувати форму взаємно-зворотного

Не соромся вчитися в зрілому віці, навіть якщо сива голова: краще навчитися пізно, ніж ніколи.

займенника *один одного* залежно від граматичного роду іменників, що є назвами неістот: «*Стоматологи використовують їх, щоб змінити і збалансувати розміри щелеп щодо один одного*»; «*...питання екології та економіки завжди йшли всупереч один одному і поки економічний інтерес перемагає*»; «*...між центральною владою й самоуправлінням існував антагонізм, що спонукував їх часто діяти всупереч один одному*» (з інтернет-ресурсів).

Оскільки *щелепа* — іменник жіночого роду, а *питання* — середнього, у першому прикладі має бути *одна щодо одної*, а в другому — *всупереч одне одному*. В останньому прикладі іменники *влада* і *самоуправління* різних родів (жіночого і середнього), тому згідно з наведеним вище правилом займенник має також бути у середньому (ніякому) роді — *всупереч одне одному*.

Інші автори «передають куті меду», уживаючи форм середнього роду *одне одного* як універсальних незалежно від граматичного роду іменників, наприклад: «*Влада та опозиція мають дослухатися одне до одного*». Оскільки *влада* і *опозиція* — іменники жіночого роду, то правильно *одна до одної*.

ТРАДИЦІЯ ВЖИВАННЯ ФОРМ МНОЖИНИ ОДНІ ОДНИХ

Хоч модель колективної взаємодії використовують рідше, ніж модель парної, у творах української класичної літератури (дорадянської, радянської довоєнної та повоєнної) і сучасних авторів маємо достатньо прикладів вживання взаємозворотного займенника *один одного* у формі множини. Оскільки не всі твори, обрані в попередньому розділі, містять такі приклади, візьмімо додатково деякі інші твори: роман «Вершники» (1935) Ю. Яновського, кіноповість «Зачарована Десна» (1956) О. Довженка (1894–1956), статтю І. Дзюби «Слово совісне і добре» (1989). Ось ці приклади: 20. *Але бог добрий, простить людям, хоч як вони його гнівають, хоч мордують одні одних, убивають, ошукують, присягають фальшиво, крадуть* (О. Кобилянська «Земля») [7 II: 165]; 21. *Сутеніло, з обох боків розпочалася серйозна стрілянина, стрільці вони були добрі, клали одні одних наповал* (Ю. Яновський «Вершники») [13 II: 409]; 22. *Вони (великі наші батьки — М. Г.) билися великими кілками, граблицями, держакми вил, тримаючи їх в обох руках, як стародавні воїни. Часом вони ганялись один за одним з сокирами, гукаючи так галосно і страшно, що луна йшла по Десні, понад Черв'яковим лісом і понад тихими, таємничими*

озерами. Тоді ми, діти, теж починали ненавидіти одні одних, цебто ми з братом Самійлових хлопців, і готові були теж кинутись у бій, та боялись (О. Довженко «Зачарована Десна») [3 II: 42];

23. *Потім візири й вельможі, товплячись один поперед одного, скільки вмістилося підтабутом, підняли тіло великого муфтія високо на руках і так, передаючи одні одним, понесли до джамії Мехмеда Фатіха, де відбулася урочиста молитва за упокій душі великого небіжчика* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 280];
24. *Змагалися музиканти — хто кого переграє, пехлевани, перетягуючи канатом одні одних, моряки і яничари, видираючись на гладенькі стовпи, намащені лосом або намилені, акробати, що стрибали через єгипетський обеліск і кам'яні стовпи* (П. Загребельний «Роксолана») [6: 308];
25. *Справжній інтернаціоналізм — це реальність світопочування людей різних націй, які розуміють і шанують одні одних, вчатьс я одні в одних добра і з добром ідуть одні до одних — не непрохано, звісно... Такий інтернаціоналізм живе і в поезії Бориса Чичибабіна* (І. Дзюба «Слово совісне і добре») [2: 203].

У всіх наведених вище прикладах ідеться про колективну взаємодію. Особливо наочно подано відмінність між парною і колективною взаємодією в прикладах 22–23. Описуючи у прикладі 22 бійку двох чоловіків (діда автора і Самійла), автор уживає *ганялись один за одним*, а ненависть автора і брата, з одного боку, і Самійлових хлопців, з другого — *одні одних*. Так само у прикладі 23 *товпитися один поперед одного* — це парна взаємодія, а передавати тіло від однієї групи носіїв до іншої — колективна.

Треба чітко відрізнити взаємодію багатьох пар від колективної взаємодії. Так, парною взаємодією є *молитва подружжя одне за одного*, тобто коли кожен чоловік молиться за свою дружину, а вона — за свого чоловіка. Проте папа Франциск закликає до колективної дії — *молімося завжди одні за одних*. Цей заклик означає, що всі мають молитися за всіх.

Отже, з огляду на історично сформовану норму і традицію української літературної мови можна сформулювати таке правило: форм однини займенникового іменника *один одного*, *одна одної*, *одне одного* треба вживати стосовно парної взаємодії однієї чи багатьох пар залежно від граматичного роду іменників, тоді як форм множини *одні одних* — стосовно колективної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. Мови. — К., 2004.
2. *Дзюба І.* Слово совісне і добре / Іван Дзюба // *Всему живому не чужой ...* Борис Чичибабин в статтях і воспоминаннях. — Х. : Фолио, 1998. — С. 200–204. — Режим доступу : <http://chichibabin.narod.ru/dzyuba.html>
3. *Довженко О.* Твори: у 3-х т. — К., 1958–1960. — 3 т.
4. *Забужко О.* Музей покинутих секретів : Роман. — К., 2012.
5. *Загальна декларація прав людини /* Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 // *Офіційний вісник України, 2008.* — № 93. — Ст. 3103. — С. 93–97. — Неофіційний переклад. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. *Загребельний П.* Роксолана. — К., 1980.
7. *Кобилянська О.* Твори : в 2-х т. — К., 1988. — Т. 1–2.
8. *Пономарів О. Д.* Стилїстика сучасної української мови : підручник. — К., 1992.
9. *Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III* (з останніми змінами згідно із Законом України від 12.01.2012 № 4314-VI). — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
10. *Сулима М.* Українська фраза : коротенькі начерки : Посібник та підручник для профшкіл і педвузів, держкурсів українознавства і роб. бібліотек учителя установ Соцвиху. — Х., 1928. — Режим доступу : <http://r2u.org.ua/node/186>
11. *Сучасна українська літературна мова. Морфологія /* за заг. ред. акад. УРСР І. К. Білодіда. — К., 1969.
12. *Шевельов (Шерех) Ю.* Нарис сучасної української літературної мови. — Мюнхен, 1951. — Режим доступу : http://movahistory.org.ua/wiki/Шевельов_Ю._Праці_наявні_в_інтернеті
13. *Яновський Ю.* Твори : в 5-ти т. — К., 1982–1983. — Т. 1–5.

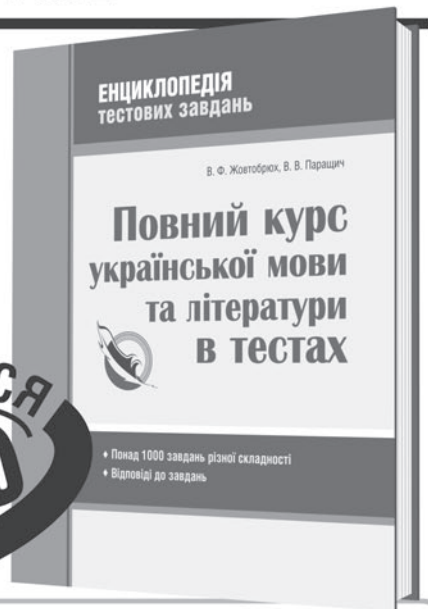

Повний курс української мови та літератури в тестах

УСЕ для того, щоб систематизувати й повторити матеріал шкільного курсу та успішно скласти будь-які іспити.

- ◆ **УСІ** основні типи тестових завдань з української мови та літератури, що використовуються під час ДПА і ЗНО
- ◆ **УСІ** теми шкільного курсу для 5-11 класів
- ◆ **Структуровано** за типами тестових завдань і тематичними блоками відповідно до шкільного курсу
- ◆ Понад 1000 завдань різного рівня складності
- ◆ Відповіді до всіх завдань

код 75-Ф229001У
ціна 60,00 грн

КУПУЙТЕ: WWW.RANOK.COM.UA

ЗАВАНТАЖУЙТЕ: WWW.E-RANOK.COM.UA

ЗАМОВЛЯЙТЕ: pochta@ranok.com.ua, а/с 3355, Харків 61145, «Книга поштою» (057) 7-177-455 від 8:30 до 21:00